

ПОЄДНАННЯ ТЕМАТИЧНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ РОМАНТИЗМУ В ПОЕЗІЯХ Т. ШЕВЧЕНКА

УДК 123(45)

ДЖОРДЖ (ЮРІЙ) СОЛТИС

*доктор сучасн. мов, професор,
Державний університет штату
Нью-Йорк (SUNY), США*

«Yo soy yo
Y mis circunstancias»

(José Ortega y Gasset)

Стаття присвячена питанням об'єднання тематичних і психологічних елементів романтизму в поезіях Т. Шевченка.

Ключові слова: романтизм, творчість Т. Шевченка, політичні поезії, монументальність праць, генерація

AN INDICATION OF THE TOPICAL AND PSYCHOLOGICAL ROMANTIC ELEMENTS IN SHEVCHENKO'S POETRY

Soltis, G.

Received: 17 Mar 2014

Завдяки розмаїттю поетичної творчості Шевченка, критичні підходи до його поезії є дуже часто в суперечності одні до одних стосовно їх інтерпретацій. Інколи є враження, що маємо справу не тільки з одним, але з кількома авторами поетичних творів. В результаті, Шевченко виступає як атеїст і одночасно як глибоко віруюча людина. Його роль як бунтівника-революціонера анулюється закликами до братолюб'я і прощення. Оптимізм переходить в песимізм – патологічну зневіру в краще майбутнє і тому, що кожний літературний твір має в собі автобіографічні елементи, поезії Шевченка спонукають нас дивитися на нього як Прометейя, мученика, будителя української нації, борця проти соціальних несправедливостей.

Багато критиків, хоч і не всі, в пошані до його геніального таланту, називають Шевченка пророком, вказуючи на всі ті прикмети, які були тут згадані. Але, згідно з дефініціями, які можна знайти в словниках, пророк передбачає майбутність. Він є

носієм Божого слова і впевнений в своїй вірі щодо інтерпретації Божої волі.

Михайло Драгоманов був одним із тих, хто виступив проти звільнення Шевченка як національного пророка. Він твердив, що «в літературі пророків ніколи не було» [3, 65]. Він звинувачував Шевченка в його нерішучості в справах релігії та навіть у неправильному розумінні історії, що суперечить його непохитності щодо уявної пророчої місії [3, 66].

У нас є тенденція дивитися на все через призму сьогодення або навіть через фільтр наших сподівань. Це значить, ми бажаємо знайти у Шевченка те, що ми хочемо бачити, а не те, що поет справді відчував і хотів передати читачам XIX століття.

Отже, сприймання творчості поета залежить від складних суспільних і політичних процесів, які мали вплив на Шевченка протягом його життя, а саме – кріпацтво, недовгий період перебування на волі, успіхи, знайомства, арешт і заслання, що було немов би повернення до рабства – позбавлення свободи і людської гідності.

Іспанський філософ Ортега і Гассет вказав, що особистість людини – її «Я» не відноситься тільки до її генетичного коду, але є і виявом її навколишнього середовища. Тому, крім вищевказаних особистих життєвих ускладнень Шевченка, треба теж згадати появу романтизму в Європі в XIX столітті. Це була революція проти ідеології попередніх віків. Основи, на яких був побудований класицизм чи неокласицизм були замінені новим світоглядом і, в результаті, були введені нові норми в літературі. Все ж таки, головним гаслом була свобода, яка утилізувалася у виборі тематики, ідеології та стилістики.

Спочатку важко було встановити спільну характеристику романтизму. Так що аж під кінець першої половини XIX століття, коли ідеї романтизму приходять до Іспанії, після аналізу різноманітності поетичної творчості в інших країнах Європи, ми спостерігаємо наступні ознаки [11, 127]:

Почуття поета-романтика є часто головною темою поезії. Важливою є його реакція щодо навколишнього середовища.

Поезія стає суб'єктивною і в ній переважає негативне ставлення до правил і законів, пов'язаних з літературою та політикою.

Часто автор вважає себе провідником суспільства і його ідеї ототожнюються з ідеями народу. Як результат, соціальні і політичні теми стають частиною літературного твору.

Уява, інстинкт та фантастичні пояснення дійсності, вибухи почуттів є більш вагомі, ніж розсудливість.

Теми, які зазвичай висвітлюються, є легендарного та історичного характеру.

Песимізм проявляється частіше ніж оптимізм.

Замість того, щоб дотримуватися правил неокласицизму, поет дає перевагу спонтанності.

Відчувається спроба зрозуміти незрозумілі елементи природи.

Поети, котрі добровільно чи недобровільно живуть поза межами своїх країн, висловлюють ностальгію, що супроводжується сильним почуттям патріотизму.

Фольклор і народна творчість стають джерелом, з якого поети-романтики черпають взірці образової мови, слів

емоційного, а іноді непоетичного характеру. Подекуди поет переплітає поезію з прозою для більш ефективного представлення теми.

Майже всі вище згадані ідеї чи правила стосуються поетичної творчості Шевченка. Без них важко би було зрозуміти мінливість тем та історичного, поетичного і психічного підходу до них. Отже, можемо твердити, що Шевченко є визначним представником Європейського романтизму. Тоді, коли навіть і знані поети романтичної доби в Європі відображають тільки деякі ознаки, світогляд Шевченка базується на всіх нюансах романтизму.

Рік 1838 є особливо пам'ятною датою в житті Шевченка. Раптом, завдяки друзям, котрі постаралися про грошовий викуп, Шевченко офіційно перестає бути кріпаком і стає вільною людиною. Подія ця, без сумніву, має величезний вплив на психіку поета. Він починає вчитися в академії мистецтв та пише твори, що друкуються в першому видання «Кобзаря». В результаті, ці позитивні оцінки і похвали щодо його праці спонукають Шевченка проявляти все більшу і більшу інтенсивність його творчого «Я». В листі до брата Микити, поет пише: «Живу, учусь, нікому не кланяюсь, і нікого не боюсь – велике щастя бути вольним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить» [1, 18]. Взнявши до уваги ці думки, починаємо відчувати у Шевченка надзвичайну відвагу, мовляв – «мені все дозволено». Тому в рамках 1843–1846 публікуються перші політичні поезії, в яких автор різко критикує політику царського уряду. В «Заповіті» ця критика стає закликком «порвати кайдани і вражою, злою кров'ю окропити волю». Тут не маємо справу з

Кирило-Мефодіївським братством, яке стояло на пасивних позиціях панславізму – федерації слов'янських народів [2, 138]. В «Заповіті» Шевченко підбурює до народного повстання в Україні. Є майже неймовірним бачити у Шевченка, котрому виповнився тільки 31 рік, таку відвагу, самовпевненість і віру в революційну силу свого поетичного слова.

У 1844 році з'являється монументальна праця Шевченка – революційно-сатирична поема «Сон», в якій, до речі, поет майстерно вживає гумор та іронію як зброю, спрямовану проти царського державного абсолютизму. Незаперечний протест проти уряду та висміювання царя і цариці, їх кумедного вигляду і поведінки, як також, роком пізніше, саркастичні описування держави як тюрми народів в поемі «Кавказ», спричинили у 1847 році арешт і заслання.

Щоб підкреслити різницю між жалюгідною суспільно-політичною ситуацією XIX століття і минулим, коли запорожці «вміли панувати», Шевченко вказує на легендарні події, про які згадувалося в думках, або які усно передавалися з генерації в генерацію. У Шевченка видно романтичне захоплення козаччиною і, до деякої міри, історичні постаті минулого є ідеалізовані [6, 23]. Сам поет признається в своєму поясненні до «Гайдамаків», що можливо «отамани кривавого діла виведені не так, як вони були» [9, 120]. Отже, Шевченкові герої, такі як Гамалія, Підкова, Залізняк, Трясило, Галайда і Гонга, це месники народної кривди. Досягнення їхньої мети супроводяться іноді навіть і пролиттям невинної крові. Не зважаючи на те, що притаманним явищем в романтичній поезії є т.зв. антигерої, було б важко сперечатися з приводу цього

питання з Шевченком. На його думку, ціль освячує методи її досягнення. Отже, хоч Гонта, вбивши своїх синів, заслужив собі названня антигероя, поет в поемі «Холодний яр» виступає проти тих, «що Гонту зневажають» і називає їх людоморами, воронами і ледачими. В поемі «Гоголю», оцінюючи вчинок Гонти, поет жаліється, що все пропало, бо немає вже борців за волю і «не заріже батько сина, єдиної дитини» [9, 210].

Вина синів Гонти полягала в тому, що їхня мати виховала їх в католицькій вірі. Взявши до уваги таку розв'язку релігійного життя Гонтою, виходить, що Богдан Хмельницький повинен теж вважатися народним героєм. Він же напав на католицьку Польщу і розгромив її війська. Але Шевченко не тільки не згадує воєнних подвигів гетьмана, а називає його «нерозумним сином», якого треба було задушити ще в колиці [9, 185] за те, що пізніше, після славної перемоги над Польщею, не знав, як зберегти здобуту незалежність України. Таку критику можемо знайти і в «Розритій могилі», як подібну негативну оцінку бачимо в поемі «Великий льох».

У питаннях стосовно релігії та політики ми спостерігаємо несумісні позиції, коли Шевченко виступає як поет-учитель, котрий бере на себе обов'язок просвіщати народ. На початку своєї творчості, в поемі «Перебендя», Шевченко представляє нам картину поета-співця, роль якого в суспільстві є дещо пасивна. Він пригадує слухачам про Січ та давню історію. Сам же він чується завдяки самотності і тому, що він все знає і все чує... його на сім світі ніхто не прийма [9, 26]. Це до речі, співпадає з поняттям слова «поет» в часах романтичного періоду. Поезія

не розмова з природою, це слово Боже. Поет відчуває те, що є неясним і незрозумілим для пересічної людини. Ці думки відрізняються категорично від тих, які Шевченко висловлює декількома роками пізніше. Роль поета в суспільстві стає активною. Завданням поета тоді є поучати народ і бути його провідником. В результаті з'являється критика недоліків народу та, в той же самий час, натяки на те, як їх виправити. Прикладом активної ролі поета є найбільш повчальний твір з дещо довгим заголовком: «І мертвим і живим і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє». Сам заголовок дає нам недвозначну дефініцію слова «нація». Це поняття у Шевченка поєднує в собі всі епохи та переходить поза офіційні межі держави, набираючи, в цей спосіб, немов містичну форму, яка не підлягає ні правилам простору, ні часу. Аналізуючи зміст «Посланія», тобто Шевченкову критику помилок в минулому та уроки для майбутніх поколінь, стає ясно, що Шевченко старається здобути чільне місце в літературі та історії українського народу.

На жаль, в час заслання, колишній, хоч і поміркований оптимізм Шевченка, його віра, що його слово посіяне на народній ниві принесе сподівані плоди і що воно, як каже поет, «возвеличить малих отих рабів німих» [9, 455], перемінюється в крайній песимізм. Шевченко попадає в зневіру і не бачить ніяких позитивних наслідків своєї творчості. У вірші «Хіба самому написать» поет висловлюється так: «Мій Боже...Для кого пишу?.. для чого?» [9, 416].

Як відомо, деякі знані поети романтичної епохи були змушені жити поза межами своїх країн, але ніхто з них не виказав

такого інтенсивного почуття самотності як Шевченко. Його творчість в час десяти років заслання проникнена глибокою ностальгією, смутком і песимізмом. Головною особою у безлічі віршів є сам Шевченко, його спомини про дитинство, життя в кріпацтві, змарновані «літа молодії», думки про смерть і лукавих людей, розлука з друзями, а особливо думки «як то в неволі про волю згадувать» [9, 314]. Поетична творчість, яка становила суть Шевченкового буття, втрачає своє значення. Поет нарікає, що писати вірші це витрата паперу і чорнила [9, 340], так що навіть йому «не варто на світі жити» [9, 336].

В принципі, крім хоробрих виступів проти царського режиму, ідеалізованих картин козаччини та спроби увіковічнити своє «Я» як вчителя і провідника народу, в творчості Шевченка переважає песимізм. Це ми зустрічаємо і в інших поетів. У Франції такий вияв песимізму називали «маль дю сієкль» (*mal du siècle*). Це відносилось до «психічної недуги» XIX століття спричиненої меланхолією, почуттям самотності, безнадійності та відокремленням від реальності [12, 110]. Шевченко пережив не одну трагедію в своєму житті і він, обізнаний зі згаданими процесами, вживає їх у своїх, іноді фантастичних, баладах. Таким чином, почуття відчуження, а разом з тим покривдження і позбавлення людської гідності доводить у баладах Шевченка до нелогічних заключень, а саме – до вбивства, божевілля і самогубства.

В баладі «Марина» новоодружена кріпачка вбиває ножом пана, бо він, виславши її чоловіка до війська, захотів «залицятися до неї» [9, 361]. В поемі «Причинна» козак поповнює самогубство, довідавшись, що його дівчину «залоскотали

русалки» [9, 11]. В поемі «Утоплена», мати, заздрячи красі доньки, втрачає розум і топить її і себе в річці [9, 134]. Цей «екзотичний романтизм» видно теж в одному із перших віршів Шевченка. В «Тополі» смерть героїні представляється як щось надприродне чи фантастичне. Дівчина, щоб не примусили її вийти заміж за когось, кого вона не любить, перетворюється на тополя [9, 47]. Подібну історію спостерігаємо в поезії «Лілея», коли дівчина, скривджена долею, після смерті, знаходить душевний спокій, повернувшись на світ як лілея [9, 285].

Цікаво, що Шевченко і в інших віршах вказує на наш зв'язок з природою. Починаючи поезії описуванням природи, поет уводить нас у настрій, тобто старається впливати на нашу реакцію до того, про що він пише. Природа часто ідентифікується з героями поезій, як наприклад в «Гамалії», де море і вітер відображають настрої козаків перед і після бою.

Так, як і в інших поетів романтизму, фольклор є для Шевченка джерелом символічних висловів, метафоричних порівнянь, лексики та різноманітності поетичного стилю. Будучи обізнаним зі збірками народних пісень і дум Шевченко часто вживає їх тематику [5, 177]. Інколи, щоб краще передати суть своїх поезій, Шевченко вживає свого роду поліфонію, коли дві або більше осіб висловлюють пояснення до тем, або свої протилежні думки. Тут маємо справу з драматичними поемами, в яких спостерігаємо змішування поезії з прозою, що є виявом протиставлення до неокласичних правил щодо єдності часу, місця та дії. Одним із прикладів таких творів є поема «Відьма», де змішування поезії і прози вказує на зовсім інші способи думання. Безумні пісні,

An indication of the topical and psychological romantic elements in Shevchenko's poetry.

"Yo soy yo
y mis circunstancias"
(JOSÉ ORTEGA Y GASSET)

Because of a vast diversity of themes in Shevchenko's poems, any critical investigations or interpretations may be in conflict with each other. At times, while studying the poet's works, it seems that we are dealing with more than one author. As a result, we envision Shevchenko as an atheist and, at the same time, as a deeply religious person. His role as a rebel or revolutionary is negated by his appeals for brotherly love and forgiveness. His optimism often turns into pessimism - a pathological lack of faith or hope for a better future. Also, since every literary work reflects some autobiographical elements, Shevchenko's poetry compels us to look at him as a mythical

нелогічно і ні до чого непричетні перекази відьми висвітлюють її жалюгідне існування, спричинене пережитими нею трагедіями. Це стає більш зрозумілим, якщо порівняємо поведінку відьми до розсудливості цигана, яку він висловлює короткими та простими фразами [9, 288].

Подібні виміни думок, часто в паралельному вживанні поезії і прози можна знайти і в інших драматичних поемах Шевченка. Однак, найбільш в цьому сенсі репрезентативним твором є поема «Гайдамаки». Тут не тільки бачимо суміш поезії і прози, але й багато інших елементів романтично-поетичної творчості. Крім ідеалізованого описування давньої історичної події і крім двадцяти народних пісень і приповідок [5, 177], в «Гайдамаках» знаходимо безліч новаторських форм римування, прояви героїзму, розпуки та жорстокості героїв і антигероїв народного повстання у XVIII столітті проти польського панування. Проаналізувавши цю поему, можемо ствердити, що одним із акторів в цій драмі є сам Шевченко. Він, згадуючи народний бунт, стає немов би свідком кровавих боїв. Цікавим є підрозділ «В Чигирині», де «громада», нібито хор в античній грецькій трагедії, пояснює причини повстання. Ясно, що виступ «громади» не просто намір Шевченка виправдати жажливі вчинки гайдамаків. Повстання і пониження українського народу, які існували вже за часів гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного [9, 85]. Як завжди, поет захоплює народ вивчати історію і думати про «праведних гетьманів» [9, 85]. Дивно, що згадуючи гетьмана Хмельницького, він називає його «славним Богданом», як це бачимо в пізніших поезіях.

Поема «Гайдамаки» виходить окремим виданням в грудні 1841 року [1, 109], це значить, на початку поетичної творчості Шевченка. Крім фантастичної екзотики, появи русалок, перетворення людей в дерева або квіти, поема містить в собі частинами чи повністю, всі характеристики романтизму.

У декого виникає питання: чи було можливо для Шевченка, будучи на волі тільки три роки після звільнення з кріпацтва, засвоїти всі в той час складні прояви романтизму? Не забуваймо, що романтична революція зрушила всі культурні та політичні процеси. Безсумнівно, Шевченко сприймає ці нові ідеї інтуїтивно. Крім того, приїхавши до Петербургу, ще перед своїм звільненням, поет входить в мистецьке і культурне життя, знайомиться з видатними людьми та старається, згідно зі словами Пантелеймона Куліша, багато читати. Так що «не було ні одної книжки, щоб не попала в його руки [10, 12]. Знаючи російську, польську та французьку мови, Шевченко читає в оригіналі чи в перекладі всі шедеври знамих тоді європейських письменників і поетів [4, 2]. Треба також признати, що подекуди можна знайти вплив тих авторів у поезіях Шевченка [4, 2]. Все-таки ми повинні підкреслити, що «обробка» подібної тематики зазвичай є різна. Причиною того є обставини, в яких жив Шевченко і які формували його характер. Для деяких поетів, у яких життя було більш-менш нормальним, писати вірші було «в моді» і тільки тоді, щоб знизитися до проблем народних мас «спускалися вниз по соціальній драбині» [8, 25]. Відчувається, що багато з них були тільки спостерігачами процесів романтичної революції, а не невід'ємною її частиною.

Шевченку не потрібно було сходити вниз, щоб побачити як живе «простий люд». Він народився, виріс і на засланні прожив як людина приналежна до найнижчого класу суспільства. Шевченко, як уже було згадано, є одним із найвизначніших поетів романтизму не тільки тому що його твори відображають тематичну та психологічну ідеологію романтизму. Він є трагічною фігурою XIX століття і справжнім репрезентантом згаданого уже «малъ дю сієклъ».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Біленко В. Основні дати життя і творчості Т. Г. Шевченка : Путівник / В. Біленко, Я. Данилов. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1960. – С. 105–120.
2. Івченко Р. Шевченко і Драгоманов. – Мюнхен, 1989. – Ч. 5. – С. 136–145.
3. Кедрин І. Шевченко і українська політична думка / І. Кедрин // Альманах УНС. – Нью-Джерсі : Свобода, 1960. – С. 63–70.
4. Кедрин І. Актуальний Тарас Шевченко / І. Кедрин // Наше життя. – Нью-Йорк, 1990. – Ч. 3. – С. 2–8.
5. Ковалів П. Вплив народної поезії на поетичну мову Шевченка / П. Ковалів // Альманах УНС. – Нью-Джерсі : Свобода, 1960. – С. 170–183.
6. Лесько І. Постаті національних провідників в поемах Шевченка / І. Лесько. – Нью-Джерсі, 1989. – С. 22–33.
7. Серєда С. Портрет / С. Серєда // Нова газета. – 2013. – Березень (№ 219). – 12 с.
8. Скуратовський В. Шевченко в контексті світової літератури. Батькові Тарасові / В. Скуратовський ; [ред. З. Снилик]. – Нью-Джерсі : Свобода, 1989. – С. 22–32.
9. Шевченко Т. Кобзар. – К. : Держ. вид-во худож. літератури. – 537 с.
10. Voyko I. Taras Shevchenko and west European literature. – London : association of Ukrainians of Great Britain, 1956. – 64 p.
11. Sellese N.F. / Perej I.A. El romanticism en España: Vida y literatura / American Book Co, 1969. – P. 125–141.
12. Zulli Floyd Jr. European literature / Ken Publishing Co. – New York, 1964. – 110 p.

Стаття надійшла до редакції: 17.03.2014.

Рекомендовано кафедрою української філології та суспільних наук

AN INDICATION OF THE TOPICAL AND PSYCHOLOGICAL
ROMANTIC ELEMENTS IN SHEVCHENKO'S POETRY

Soltis, G.

Abstract: The article is devoted to combining thematic and psychological elements of romanticism in the poetry of Taras Shevchenko.

Keywords: Romanticism, Shevchenko's creativity, political poetry, works of monumental Generation.

СОЧЕТАНИЕ ТЕМАТИЧЕСКИХ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ
ЭЛЕМЕНТОВ РОМАНТИЗМА В ПОЭЗИИ Т. ШЕВЧЕНКО

Солтис Дж.

Резюме: Статья посвящена вопросам объединения тематических и психологических элементов романтизма в поэзии Т. Шевченко.

Ключевые слова: романтизм, творчество Т. Шевченко, политические стихи, монументальность работ, генерация.